

УДК 37.011(09)(477)

ОЛЕНА ТРИФОНОВА, ЮЛІЯ САМОДЕЛОВА

м. Миколаїв

lena-s3@mail.ru

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ НАРОДНОСТІ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНО-МОВЛЕННЄВОЇ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ІГРАШКИ

У статті проаналізовано сутність поняття «національно-мовленнєва особистість», наголошено на реалізації принципу народності у формуванні національно-мовленнєвої особистості у дітей старшого дошкільного віку, засобами якого було обрано українську народну іграшку, описано експериментальну модель, що передбачала три послідовних етапи: мотиваційно-ознайомлювальний (спрямований на ознайомлення старших дошкільників із різними видами української народної іграшки, майстрами, які їх виготовляють, збагачення словника дітей образними виразами з художніх текстів), діяльнісний (передбачав активізацію знань старших дошкільників про українську народну іграшку в різних видах діяльності), мовленнєво-творчий (метою якого було придумування дітьми історій про народні іграшки і виготовлення власних).

Ключові слова: національно-мовленнєва особистість, українська народна іграшка, принцип народності, діти старшого дошкільного віку, художнє слово.

Учені (М. Бахтін, І. Бех, В. Біблер, А. Богуш, Г. Григоренко, В. Кононенко, Л. Кіліченко, С. Ладивір, О. Сухомлинська та ін.) наголошують передусім на національному вихованні особистості: досвід якої необхідно збагачувати зразками й символами національної культури. Р. Чумічова зауважує, що знаки й символи національної культури є найбільш стійкими явищами людського життя, оскільки споконвічно зберігаються і передаються новими поколіннями. За словами вченої, найбільш значущою для особистості є вербальна знакова система – рідна мова: «мова – є знаком діяльності й спілкування, вона утворює «середовище», де створюються певні правила [7, 25]. Оцінювання в системі національного виховання, як слушно зауважує В. Кононенко, включає обов'язкове опрацювання системи понять і критеріїв, об'єднаних концептом «національно-культурні цінності». Починаючи із перших кроків свідомого життя дитина має засвоїти високу вартісність для українця таких найменувань-понять, як Україна, Дніпро..., виробити в собі любов до народної думи, пісні, народного одягу; у світобаченні молоді людини має зафіксуватися позитивне ставлення до виявів народного життя, народ-

них традицій і звичаїв [3, 56]. Залучення дітей дошкільного віку до цінностей національної культури сповнене високоморальним національним ідеалом, «духовним зарядом» попередніх поколінь. Основним завданням наступного покоління є передача цього заряду. Не можна пізнати дух і полюбити людство, якщо не полюбив і не пізнав духу свого народу і вітчизни (І. Ільїн). Отже, в умовах сьогодення одним із пріоритетних освітніх завдань є формування національно-мовленнєвої особистості дитини в душі національних і загальнолюдських цінностей з перших років її життя.

Проаналізувати погляди вчених на проблему формування національно-мовленнєвої особистості підростаючого покоління; висвітлити методику формування національно-мовленнєвої особистості дітей старшого дошкільного віку засобами української народної іграшки.

Одним із завдань вітчизняної освіти в умовах сьогодення є передача старшого покоління молодшому загальнолюдських цінностей, культурно-історичних надбань українського народу, формування етноментальності, розвиток дитини на засадах духовності

(А. Богуш, О. Духнович, С. Русова, В. Скуратівський, М. Стельмахович, В. Сухомлинський та ін.). В. Сухомлинський визначив мету, завдання, зміст, методи, прийоми, форми і засоби народної педагогіки, що сприяло формуванню в дітей позитивного ставлення до народу, його історії, культури і традицій. Від почуття прив'язаності до рідного куточка – материнської колиски, верби, що схилилися над ставком, родючого поля – до розуміння історичної долі народу... – такими джерелами, за словами науковця, повинна житися душа кожного вихованця, щоб у ній, як у краплі води, в мініатюрі відобразився портрет народу. В. О. Сухомлинський постійно наголошував на тому, що всі ці джерела мають бути відкриті перед дитиною постійно – з перших кроків її свідомого життя (6, 134).

Науковці (С. Єрмоленко, Ю. Караулов, Л. Мацько, Л. Паламар, Т. Симоненко та ін.) обов'язковим компонентом мовної особистості виділяють її національні риси. Учені доводять, що розвиваючись в етносередовищі, засвоюючи мовні й культурні явища, особистість переймає і наслідує у спілкуванні традиції використання мовних одиниць, властивих певній етнічній культурі. За словами В. Маслової, саме на рівні мовленнєвої особистості проявляються як національно-культурна специфіка мовної особистості, так і національно-культурна специфіка самого спілкування [4, 119]. Особистість повинна розглядатись у перспективі культурної традиції народу, етносу, оскільки для народження людини в людині необхідним є культурно-антропологічний прототип, який формується у межах культури. Як бачимо, національну мовну особистість визначає національна культура. В. Давидова також зазначає, що фактор загальнонаціонального історико-культурного тезаурусу впливає на формування лінгво-когнітивного рівня в структурі національної мовної особистості. Народна мудрість, відбита в прислів'ях, приказках, в усній народній творчості, а також загальнонаціональні цінності, такі як ставлення до людей, праці, родинних цінностей, високі моральні пріоритети, культурна спадщина, стають основою тезаурусу конкретної національної мовної особистості. Саме на цьому рівні фактор впливу історії, культури, моралі суспільства,

та формування тезаурусу індивідуума є найсильнішим [1,117–121]. Як слушно зауважує В. Дороз, в умовах сьогодення зростає роль особистостей у кількох аспектах: творців соціуму і соціальних систем, що творяться і розвиваються інтелектом особистостей; носіїв культурно-історичної пам'яті етносу, що надає перспективу розвитку нації; громадян, що формують і забезпечують існування держави; антропологічних самоцінностей («образів Божих у людській подобизні») безмежно багатих у самостворенні і самопізнанні, самореалізаціях і саморозвитках; індивідумів, унікальних і неповторних» [2, 5].

Учені (О. Біляєв, С. Єрмоленко, В. Кононенко, І. Кресніна, Л. Мацько, М. Пентиліук, Л. Скуратівський та ін.) наголошують на тому, що в Україні необхідно формувати не просто мовну особистість, а національно-мовну особистість, яка повинна засвоювати і відтворювати у своєму мовленні національну самобутність, національний характер, менталітет, неповторність української мови. Кожний громадянин українського суспільства має виховувати в собі відповідне ставлення до культурних надбань українського народу, його мови (О. Біляєв).

Національно-мовленнєву особистість дитини старшого дошкільного віку розуміємо як суб'єкта, в якого сформовані всі види мовленнєвої компетенції, якому властиві любов до рідної землі, обізнаність з фразеологізмами, малими фольклорними жанрами, формулами національно-мовленнєвого етикету, який активно бере участь у національних традиціях і обрядах, усвідомлює себе частиною національної культури.

Змістовою основою формування національно-мовленнєвої особистості дітей старшого дошкільного віку є національні звичаї та традиції, з-поміж яких виокремлюють народні ігри, календарно-обрядову пісенність, українську народну іграшку. Народна педагогіка вимагає виховувати дитину, зважаючи на її вікові особливості дитини: «Гни дерево, поки молоде, вчи дітей, поки малі». Гра є провідною діяльністю дітей дошкільного віку, тому одним із засобів формування національно-мовленнєвої особистості старших дошкільників є українська народна іграшка, яка уособлює в собі не лише якості дійової

іграшки, але й є прикладом національного українського мистецтва. Народна мудрість стала одним із найважливіших джерел педагогічної творчості класиків педагогіки (О. Водовозова, С. Русова, В. Сухомлинський, О. Усова, К. Ушинський та ін.). Так, С. Русова вважала, що, граючись, дитина приєднується до етнонаціональної сфери образних уподобань, художніх особливостей, які водночас мовою свого змісту, розповідають про виробничо-господарську та святково-обрядову діяльність населення, тієї місцевості, того краю, який ця дитина згодом, коли стане дорослою людиною, усвідомить як рідний [5, 51].

Значний інтерес представляють погляди сучасних науковців на народну іграшку як засіб формування національної культури (О. Батухтіна, Л. Івахненко, С. Кулачківська, Є. Саявко, М. Стельмахович та ін.); моральних якостей (Н. Дзюбишина-Мельник); як засіб духовного (Н. Буркіна, Л. Сморгж та ін.) й мовленнєвого (С. Ласунова) розвитку підростаючого покоління. Учені наголошують на тому, що українська народна іграшка виховує в дитини шанобливе ставлення до культури й мови рідного народу, формує інтерес до народних традицій і обрядів, патріотичні й морально-етичні почуття.

На констатувальному етапі визначалися рівні сформованості національно-мовленнєвої особистості дитини старшого дошкільного віку засобами української народної іграшки. Критеріями сформованості національно-мовленнєвої особистості дитини старшого дошкільного віку було обрано: когнітивний (обізнаність дітей із українськими народними іграшками, українськими майстрами); мотиваційний (зацікавленість українською народною іграшкою, бажання розглядати її, придумувати власні іграшки з народного матеріалу); мовленнєво-творчий (вміння дитини складати розповіді про українську народну іграшку, передавати її характерні ознаки за допомогою мовних і немовних засобів виразності мовлення).

Педагогічними умовами ефективного формування національно-мовленнєвої особистості старших дошкільників засобами народної іграшки виступили: наявність позитивних емоційних стимулів; взаємозв'язок різних видів діяльності щодо активізації

знань дітей про українську народну іграшку; створення комунікативно-мовленнєвих ігор, ситуацій, які забезпечують частотність проявів оригінальних творчих розповідей дітей про українську народну іграшку.

Було розроблено експериментальну модель формування національно-мовленнєвої особистості дітей старшого дошкільного віку засобами української народної іграшки. Розробляючи модель, ми виходили з того, що формування національно-мовленнєвої особистості дітей старшого дошкільного віку залежить від змісту навчально-виховної роботи з дітьми, форм її організації, відповідних педагогічних умов. Експериментальна модель передбачала три послідовних етапи: мотиваційно-ознайомлювальний, діяльнісний, мовленнєво-творчий.

Перший етап (мотиваційно-ознайомлювальний) спрямований на ознайомлення старших дошкільників із різними видами української народної іграшки (із соломи, дерева, кераміки, ганчір'я, глини, тіста, овочів тощо), майстрами, які їх виготовляють, збагачення словника дітей образними виразами з художніх текстів. Для цього нами було запропоновано дітям розучити вірші, загадки, прислів'я, в яких згадується про українські народні іграшки. Було дібрано фольклорні й художні твори, наприклад, Олександр Коваленко. Глиняні свищики; П. Воронько. Коник; А. Костецький. Котики; А. Костецький. Найкраща іграшка; В. Бичко. Півники; Два півники (українська народна пісенька); Іван Нечуй-Левицький. Ягня; Остап Вишня. Чудесні пташки та ін. На цьому етапі дітей знайомили з такими народними майстрами, як Г. Пошивайло, В. Приймак, І. Сидорук, О. Селюченко, О. Шиян, М. Зацеркляний, Я. Падалка, М. Галас, І. Сухий, К. Нечипорук, Є. Попова та ін.

Основними формами роботи на цьому етапі були заняття з народознавства, ознайомлення з довідками, художньої літератури, методами та прийомами – показ та розглядання народних іграшок як в оригіналі, так і на ілюстраціях; бесіди про народних майстрів, читання художніх творів, вивчення віршів.

Другий етап (діяльнісний) передбачав роботу, спрямовану на активізацію знань старших дошкільників про українську народну іграшку в різних видах діяльності. Так, у

навчально-мовленнєвій діти вчилися складати розповіді про українську народну іграшку (описові, з власного досвіду). У художньо-мовленнєвій використовувались бесіди за прочитаними творами; вивчались вірші про народну іграшку, придумували сюжети ігор. У мовленнєво-ігровій продовжували знайомити дітей з народними іграшками в рухливих, хороводних іграх, іграх-драматизаціях. В образотворчо-мовленнєвій навчали дітей основних традиційних способів виготовлення іграшок з різних природних матеріалів.

Основними формами роботи на цьому етапі були заняття з розвитку мовлення, малювання, аплікації, ліплення, художньої літератури, народознавства.

Третій етап (мовленнєво-творчий) було спрямовано на придумування дітьми історій про народні іграшки і виготовлення власних. На цьому етапі використовувалися такі методи і прийоми: самостійне виготовлення власних іграшок за мотивами українських народних іграшок та казок; складання казок, розповідей про персонажі українських народних іграшок; інсценізація з використанням самостійно створених іграшок за мотивами українських народних казок; проведення виставок дитячих робіт.

Зауважимо, що на всіх етапах формувального експерименту вчили дітей правил мовленнєвого етикету, дотримуватися правил культури спілкування та поведінки. Звертаючи увагу дітей на те, що спілкуватися треба українською мовою чітко, виразно, емоційно, виховували в старших дошкільниках критичне ставлення до власного мовлення та мовлення товаришів, вчили виправляти помилки, милуватися гарною українською мовою.

Було розроблено тематичний словничок для дітей з теми «Українська народна іграшка» для збагачення їхнього мовлення національно маркованими одиницями. *Іменники:* іграшка, посуд, гончар, майстер, лялька-мотанка, баранці, леви, коні, олені, птахи, свистунці, свищик, півники, прикраса, розпис, глечики, горнята, макітри, куманці, кухлі, дзбанки, барильця, глина, народ, давнина, кераміка, візерунок, убрання, сяння. *Прикметники:* яворівська, опішнянська, кутська, косівська, глиняна, дерев'яна, керамічна, барвінковий, барвистий, мальовничий, гарний,

яскравий, блискучий, осяйний, променистий, красивий, веселий, розписаний, дзвінкий, голосистий, сріблястий, вкритий, крихкий, чепурний, різноманітний, гримучий, надзвичайний, народний, фантастичний. *Прислівники:* навкруги, біля, зовсім, зрідка, надто, дуже, надзвичайно, дивовижно, колись, угорі, внизу, тихо, темно. *Дієслова:* покривати, дивувати, дізнаватися, щастить, берегти, таланить, бриніти, розписати, вкрити, пишніти, мерехтіти, ясніти, пишатися, іскритися, кудкудакнув, гримнув. Ці слова поступово вводились у словник дітей на заняттях із різних розділів програми. Проілюструємо прикладом заняття з розвитку мовлення на третьому – мовленнєво-творчому етапі.

Фрагмент заняття. Мій улюбленець свистунець–баранець.

Мета: вчити дітей складати творчі розповіді про українські народні іграшки, збагачувати словник образними виразами; розвивати здатність до емоційного переживання.

Матеріал: народні іграшки – свистунці, картинки баранця (фото, малюнок) м'яка іграшка.

Словник: свищик, свистунець, баранець, глиняна, керамічна, білий, наче снігова королева, яскравий, барвистий, мальовничий, веселий, дивувати, берегти, лише п'яти іскрились.

Хід заняття

– Діти, подивіться, які в мене свистунці-баранці (діти розглядають). Давайте подумаймо разом, що вони вміють робити? Так, правильно, свистіти. А ще що вони можуть робити? Послухайте, як можна ще сказати – засвистати, засюрчати, присвистувати (діти повторюють слова). Погляньте на свої свистунці, або ще їх називають свищики. Які вони різні: є зовсім білі, неначе сніг, а є різнокольорові, наче всі барви літа на них відобразились. Тому таких свищиків можна назвати ще мальовничими, бо вони привертають нашу увагу, дивишся на них і вони милують наше око. А тепер уважно розгляньте своїх свистунців, подумайте, як би ви їх описали, чи кого вони вам нагадують? (діти розглядають). Діти, цей свистунець-баранець (тримає в руках) мій улюбленець. Подивіться на нього, який він незвичний. Давайте кожний з вас схарактеризує цього баранця одним словом. Я

розпочинаю – він білий, як сніг, або снігова королева (діти продовжують).

– Діти, а тепер придумайте цікаві історії, які могли б статися з вашим баранцем-свистунцем. Послухайте, яка трапилась історія з моїм баранцем: «Одного літнього вечора на пасовищі лежав і мріяв, дивлячись у небо, баранець-свистунець: «щоб це мені таке зробити, щоб про мене всі дізналися». І раптом бачить, як зграя зголоднілих вовків підкрадалися до отари. І тут як підірвався баранець-свистунець, як почав грізно насвистувати мотив з опери грози, що вовки злякалися і навіткача, лише п'яти іскрились. Так він спас отару і сам став усенародним любимцем. Але наспівує він тепер веселі мелодії» (діти складають розповіді).

Заняття. Півник – свищик

Мета: продовжувати знайомити дітей з українськими народними іграшками з глини, вчити дітей складати описові розповіді, збагачувати словник дітей образними виразами і формулами мовленнєвого етикету; розвивати зацікавленість до народних виробів, естетичні почуття, виховувати дбайливе ставлення до іграшок, охайність.

Матеріал: глиняні півники-свищики.

Словник: свищик, глиняний, барвистий, розмальований, кудкудакнув, проспівав, півень-галаган, гримнув, гучно сплеснув крилами, півень-забіяка, червоний, як полум'я; мов діброва золота.

Хід заняття

Сюрпризний момент (стук у двері, заходить хлопчик-лялька Розмовляйко в українському одязі з глиняною іграшкою – свищиком).

Діти, це Розмовляйко. Давайте привітаємось з ним (діти вітаються). Діти, але він прийшов не один, а з ким – давайте відгадаємо:

Схочу – пісню дзвінку заведу.

Схочу – квітну весною в саду.

Так, правильно, діти, це півник. Але півник не простий, а свищик. Пізніше ми послухаємо його пісню. Ось подивіться, який він гарний, мов діброва золота, різнокольоровий (діти розглядають півника). Діти, а послушайте, чи може таке бути з півником, чи ні?

Полетів півень на хлівець,

Зніс чотири копи яєць.

І накрився крильцем,

І назавтра з яйцем.

Ні, звичайно, що ні. А що це я вам розповіла, діти? Так, правильно, це небилиці, тобто те, що насправді не може бути. Послухайте ще одну небилицю, яку написав Анатолій Григоруку, називається вона «Переплутанка»: «От так диво-давнина – Виріс ріг у кабана. Льоха вбралася у пир'я, пси порили все подвір'я. А лаписько в курнику заспівав: «кукуріку!». Діти, хіба може бути таке? (Діти відповідають). Звичайно, що ні.

Діти, подивіться, з чого зроблений півник-свищик? Так, з глини. Послухайте, як він співає (грає на свищику). Давайте уважно розглянемо цього півника. Подивіться, який він червоний, як справжнє полум'я. А як він голову високо задер, мабуть думає, що він найголовніший з-поміж усіх своїх друзів. Як можна сказати про такого півника, діти? Він півник-забіяка, такий, що любить хвастатись перед усіма. Діти, подивіться на своїх півників свищиків (роздає дітям) і спробуйте їх схарактеризувати, кого вони вам нагадують, які вони за вдачею? (діти складають розповіді і розповідають Розмовляйкові).

За результатами прикінцевого етапу з'ясувалось, що високий рівень сформованості національно-мовленнєвої особистості дитини був характерним для 16% дітей експериментальної і 10% контрольної груп. Достатній рівень сформованості засвідчили 48% дітей експериментальної і 28% контрольної груп. Середній рівень виявили – 32% в експериментальної і 48% в контрольної груп; низький рівень був зафіксований у 4% і 14% дітей відповідно. Наприклад, Іванка Д. (ЕГ): «Я розкажу вам про мого улюбленого свищика-півника. Він схожий на того, що виготовляє Костя Нечипорук, який живе на Уманщині. Півник мій не такий, як усі, а темно-фіолетовий і скрізь на ньому маленькі жовтенькі квіточки, мов сонечко. Дивишся на нього і душа радіє. Він мене завжди будить уранці, шепоче мені на вушко: «прокидайся, моє янголятко. На тебе чекають усі, хто тебе любить». І я швидко прокидаюся і теж усіх люблю!»; Діана П. (ЕГ): одразу ж запросила до себе у гру трьох подруг і розподілила ролі: «Ось у нас дві ляльки-мотанки. Мою звати Барвинка, а твою Калинка, а у вас дівчатка (ось візьміть – дає свищика-баранця і свищика-півника) будуть свищики, які закликатимуть до праці.

Будемо робити це по черзі: півник буде будити і вкладати спати, а баранець закликати до роботи. А зараз ми всі будемо танцювати (бере ляльку в руки, наспівує мелодію і танцює)».

Важливим принципом у навчально-виховній роботі дошкільного навчального закладу є принцип народності, реалізація якого ефективно вплинула на формування національно-мовленнєвої особистості дитини старшого дошкільного віку.

Список використаних джерел

1. Давидова В. Фактори формування національної мовної особистості / Вікторія Давидова // Пам'ять століть. — № 4. — 1997. — С. 117—121.
2. Дороз В. Ф. Крос-культурне навчання учнів-білінгвів української мови : монографія / В. Ф. Дороз. — К. : Центр учбової літератури, 2011. — 456 с.

OLENA TRYFONOVA, YULIIA SAMODELOVA
Mykolaiv

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF NATIONALITY IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL AND SPEECH PERSONALITY OF SENIOR PRESCHOOL AGE CHILD BY MEANS OF UKRAINIAN FOLK TOY

The article deals with the views of scientists on the issue of the development of national and speech personality; special attention to the principle of nationality in the process of education has been paid. Experimental study of the development of national and speech personality of senior preschool age children have been described. The experimental model which included three stages was developed. The first (motivational and introductory) stage was aimed at informing the senior preschool children about different kinds of Ukrainian folk toys and craftspeople, enrichment of children's vocabulary with figural expressions in different genres of literature. The main methods of the first stage were viewing the folk toys, conversations about craftspeople, reading folklore and literary texts. The second (activity) stage intensified knowledge of the senior preschool children about Ukrainian folk toy in different types of activity. The third (speech and creative) stage stimulated children to invent stories and folktales about characters of Ukrainian folk toys and create their own folk toys.

Key words: national and speech personality, Ukrainian folk toy, principle of nationality, children of senior preschool age, artistic word.

ЕЛЕНА ТРИФОНОВА, ЮЛІЯ САМОДЕЛОВА
г. Николаев

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА НАРОДНОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНО-РЕЧЕВОЙ ЛИЧНОСТИ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНИКА СРЕДСТВАМИ УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ ИГРУШКИ

В статье освещены взгляды ученых на проблему формирования национально-речевой личности, акцентировано внимание на принципе народности в учебно-воспитательном процессе. Была разработана экспериментальная модель, которая предусматривала три этапа. Первый (мотивационно-ознакомительный) был направлен на ознакомление старших дошкольников с разными видами украинской народной игрушки, народными мастерами, которые их изготавливают, обогащение словаря детей образными выражениями с разных жанров художественной литературы. Второй этап – деятельностный – активизировал знания старших дошкольников об украинской народной игрушке в разных видах деятельности. Третий этап – речетворческий – стимулировал детей к придумыванию рассказов-историй, сказок о персонажах украинской народной игрушки и созданию собственных народных игрушек.

Ключевые слова: национально-речевая личность, украинская народная игрушка, принцип народности, дети старшего дошкольного возраста, художественное слово.

Стаття надійшла до редколегії 05.05.2016